

SPİNOZA'DA İYİ VE KÖTÜNÜN CONATUS (EN İYİ ŞEKİLDE VARLIKTAKALMAKTA ISRAR) BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Feyza Şule GÜNGÖR*

ÖZET

Bu çalışma iyi ve kötünün, Spinoza'nın etiğinde önemli bir rol oynayan conatus (en iyi şekilde varlıkta kalmakta ısrar) düşüncesi bağlamında değerlendirilmesini içermektedir. Spinoza'da conatus düşüncesi, Skolastik ve ödev temelli ahlaki değerlere dayanmayan, yergi ve yargının ötesinde olan etiğin hareket ettirici düşünce gücü olmuştur. Bireyin en iyi şekilde varlıkta kalma ısrar ve çabası, korumak, sürdürmek ve güçlendirmek gibi insanı işlevselliğe sevk eden edimlerle kökensel bir bağlılık içerisindedir. Bu edimlere bağlı bir etik, bir tür "kendini gerçekleştirme" etiği olarak okunabilir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı da ereksel, tek yanlı ve ödev temelli pasif etiğin, Spinoza'da insan ve toplum hayatını dönüştürücü işlevsel bir etiğe dönüşümünü değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, Conatus, Etik, Ahlak, İyi, Kötü.

(Evaluation of Good and Bad in Spinoza in Terms of Conatus [Persistence of All Things to be in Their Own Being in the Best Way])

ABSTRACT

This study involves the evaluation of good and bad in terms of conatus (persistence of all things to be in their own being in the way) that plays an important role in the ethics of Spinoza. The notion of conatus in Spinoza becomes the driving power of thinking of the ethics that is beyond the satire and judgment, not based on the Scholastic and duty-driven moral values. The persistence and endeavor of the individual to preserve in the existence in the best way has been originally affiliated with the actions leading human to functionality such as preservation, maintenance and strengthen. The ethics depending upon these actions can be read as the ethics of "self-realization". In this scope, the objective of this study is to evaluate the transformation of purposeful, unilateral and duty-driven passive ethics to functional ethics that converts the life of human and society in the Spinoza.

Key Words: Spinoza, Conatus, Ethics, Morals, Good, Bad.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Giriş

Etik, eğer bir yargı ya da yergi olmaktan öte bir şey olarak düşünülecekse ilk uğranılması gereken duraklardan biri Spinoza'dır. Bu durak "kendini gerçekleştirme" ısrarı ve çabası nedeniyle etkin, aktif bir duraktır. Spinoza'nın etiği, metafiziği ve bilgi teorisiyle yakından ilişkilidir. Onun etik anlayışı modern etik teorilerden olduğu gibi antik dünyanın kimi etik teorilerinden, Musevi Hıristiyan geleneği içinde yer alan ahlak anlayışlarından farklılık gösterir. O yerine getirilmeleri ahlaken iyi, göz ardı edilmeleri ahlaken kötü bir dizi yükümlülük ve eylem tarzı öne sürmez. İyi ve kötü onda ahlaki bir problem olarak değil etik bir problem olarak değerlendirilmiştir. Spinoza bu şekilde birtakım ahlaki kurallar ödevler öneren ahlak sistemlerinin özgür irade ve nihai amaçlar konusunda upuygun olmayan fikir ya da düşüncelere dayandıklarını öne sürer, insanların tutkular tarafından yönetilmek yerine nedenlerin bilgisiyle belirlenen özgürlüğe ne ölçüde ulaşabileceklerini göstermeye çalışır.

Spinoza'nın etiğinde insan bedeni, duygulanışları ve tutkuları daha önceki etik anlayışlarında hiç olmadığı kadar esas rol oynar. Skolastik felsefenin insan bedeni, zihni ve duygulanışları üzerine olan ereksel, tek yanlı ve aşkın çözümlenmeleri yerine, insan bedeni, zihni ve duygulanışları nedensellikleri sorgulanarak dikkate alınmış ve -meli, -malı önermeleriyle bir ödev şeklinde ele alınan ahlaktan işlevsel bir etiğe doğru dönüşüm göstermiştir.¹ İnsan, davranışlarının ve duygularının nedenselliğini kavradığında onlara hükmedebilir, onları değiştirebilir, yönlendirebilir, fayda ve zarar açısından devamını sağlayabilir ya da ortadan kaldırabilir; yaşam da bunun sonucu olarak maruz kalınan zorunlulukların toplamı değil insanın değiştirip dönüştürebileceği bir şey olarak görülebilir.

Skolastik ve ödev temelli ahlaki değerlere dayanmayan, yergi ve yargının ötesinde olan etiğin hareket ettirici düşünce gücü ise *conatus*, yani insanın en iyi şekilde varlıkta kalma ısrarı olmuştur. Bireyin en iyi şekilde varlıkta kalma ısrar ve çabası korumak, sürdürmek ve güçlendirmek gibi insanı işlevselliğe sevk eden edimlerle kökensel bir bağlılık içerisindedir. Erdemin özünün bu ısrar ve çaba olduğunu düşünen Spinoza'nın etiği, bu nedenle bir tür "kendini gerçekleştirme" etiği olarak okunabilir. Biz de bu çalışma ile ereksel, tek yanlı ve ödev temelli pasif etiğin, Spinoza'da insan ve toplum hayatını dönüştürücü işlevsel bir etiğe dönüşümünü değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Bu değerlendirmede bizim için dikkat çekici olan iyi ve kötünün *conatus* düşüncesi bağlamında ahlaki değil etik bir

¹ Sinan Kılıç, "Geleneksel ve Ahlaki Bir Yargının Ötesinde Spinoza'nın İyi-Kötü ve Nedensellik Problemlerini İrdeleyişi", *Kaygı/ Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi* 9 (2007), s.163

problem olarak değerlendirilmesinin insan ve dolayısıyla toplum hayatı için taşıdığı önemdir. Conatus düşüncesine bağlı bir etik anlayışını değerlendirmemizin başlıca nedeni de insanın yaşantıda edilgin değil aktif bir rolünün olmasına verdiği bu önemdir. Yukarıda da vurguladığımız gibi hayatın bir maruz kalmalar serüveni olarak algılanmasına karşın, insanın duygularının ve düşüncelerinin kontrolünü sağlayıp kendini aşağı çeken noktaları dönüştürerek en iyi şekilde varlıkta kalma ısrarı, etiğe işlevsel ve üretken bir nitelik yükleyebilecektir.

Conatus: En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta Israr

Spinoza için etik hem bireysel düzlemde hem de toplumsal düzlemde aklın rehberliğinde yaşayan insanlar için En Yüksek İyi'yi bulmanın tek yoludur. Etik onda bir çeşit yergi ya da yargının ötesinde bir "olabilme olanağı"dır. En Yüksek İyi'ye ulaştıracak yollar ve bu yolları engelleyen şeyler etiğin temel konusudur. Onun etik anlayışının diğer etik anlayışlardan tam olarak nerede ayrıldığını anlayabilmek, bir anlamda etiğinin belkemiği olan *conatus* görüşünü analiz etmekten geçer. *Etika*'nın da belkemiği olan *conatus*, Spinoza'nın metafiziğinin, etiğinin ve siyasetinin ana kesişme noktası, pivot kavramı olarak değerlendirilir. Peki *conatus* tam olarak nedir? Spinoza *Etika Üçüncü Bölüm Önerme VI*'da onu "*Her şey kendi varlığında devam etmek için elinden gelen bütün çabaları yapar*" diyerek serimler.² *Conatus* dediğimizde aklımıza üç edim gelir ki Spinoza da bunların zaten bir ve aynı şey olduğunu söyleyecektir: korumak, sürdürmek ve güçlendirmek. Erdem onda, insanın kendi varlığını koruma ve geliştirme istek ve gücü olarak anlaşılan *conatus* öğretisine paralel bir biçimde güç anlamına gelir. Buna göre kendi kendini korumak için çaba göstermek erdemin özüdür: "*Mutlak olarak erdemle işlemek bizde aklın yönetimi altında asıl faydalının aranması ilkesine göre varlığını korumak, işlemek ve yaşamaktan (bu üç şey bir ve aynı şey demektir) başka bir şey değildir*".³

Conatus hem bireysel hem de toplumsal ilişkiler bağlamında bir varlıkta kalma stratejisidir.⁴ Doğadaki canlı cansız her varlık gibi insan da varlığını korumak, devam ettirmek için bir çaba içindedir, bu çaba onun fiili özüdür: "*Her şeyin kendi varlığında sürüp gitmek için yaptığı çaba o şeyin fiili özü dışında başka bir şey değildir*".⁵ Farklı zaman ve zeminlerde tartışılan "özünü gerçekleştirmek" konusu da bu bağlamda düşünülebilir. Deleuze bu

² Spinoza, *Etika*, Çev.: H. Z. Ülken, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2011, Üçüncü Bölüm, Önerme VI, s.137

³ Spinoza, *Etika*, Dördüncü Bölüm, Önerme XXIV, s.216

⁴ Gaye Ç. Eksen, Spinoza'da Etik-Siyaset İlişkisi Üzerine, Spinoza Günleri, Bilgi Üniv.Yay., İstanbul, 2009, s.17

⁵ Spinoza, *Etika*, Üçüncü Bölüm, Önerme VII, s.138

*Spinoza'da İyi ve Kötünün Conatus (En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta Israr)
Bağlamında Değerlendirilmesi*

konuda sorunun kendisini tartışarak işe başlar: Özümüz nedir, öz var mıdır?⁶ Ahlak açısından öz sadece potansiyel halindedir, onu gerçekleştirmek gereklidir. Ancak Spinoza'nın Etik'te sık sık bahsettiği öz ise insanın özü değildir; zaten özün kendisi Spinoza'da conatus'tur. Deleuze Spinoza'nın özden bahsettiğinde ilgilendiği şeyin öz değil varoluş ve varolan olduğuna ve Spinoza'daki bir tür varoluşçuluğa dikkat çeker.⁷

Varlığını sürdürme, güç ve kudretini arttırma isteği kendini yetkinleştirme, eksiksizleştirme isteğidir. İnsanın olabilme olanaklarını zorlamasıdır. Deleuze bu noktada Etika'nın bakış açısını şöyle yorumlar: Neye muktedirsin, ne yapabilirsin?⁸ Varlığını sürdürme, yetkinleştirme ve eksiksizleştirme konusunda neye muktedirsin, ne yapabilirsin? Bu konuda gösterilecek olan çaba Spinoza için erdemin özüdür: XXII. Önermenin Kanıtlama'sında *"kendi kendisini korumak için çaba erdemin ilk ve biricik köküdür. Bundan önce gelen hiçbir ilke tasarlanamaz ve o olmadan hiçbir erdem kavranmış değildir"* der.

Doğadaki tüm varlıklarda bulunan kendi varlığını koruma eğilimi, insan zihniyle ilişkilendirildiğinde bilinçli bir çabayla, etkinlikle özdeş hale gelir. En Yüksek İyi'ye bireyi ulaştırabilecek olan da bu eğilimi edime dönüştürme arzusu, çabasıdır: *"Hiç kimse var olmak, etki yapmak ve yaşamak arzusuna aynı anda sahip olmadan, yani fiil halinde var olmadan, onda üstün mutluluk, iyi işlemek ve iyi yaşamak arzuları olamaz."*⁹ Üstün mutlulukta yaşamak ya da işlemek arzusu insanın asıl özüdür, yani herkesin kendi varlığını korumasına çalıştığı çaba insanın özüdür. Üstün mutluluğa insanı götürecektir bu çaba, Spinoza etiğinde öncelikle bilgi temellidir: *"Ruhun varlığını korumaya çalışan çaba bilgiden ibaret olduğu için, tanımak ve ya da bilmek için bu çaba erdemin ilk ve biricik köküdür..."*¹⁰ Özgürlüğü getirecek olan da olayların nedenselliğini bilmemizi sağlayacak olan bilgidir. "En iyi şekilde ayakta kalmak", bir diğer deyişle conatus sergilemek ve en yüksek iyiye ulaşmak, ancak bilgiyle olur. Beşeri duygular üzerinde bilgi çok önemli bir silah olmak durumundadır, tutkuları ve onlara yol açan nedenleri bildiğimiz ölçüde onlar üzerinde egemenlik kurabiliriz. Nedenini bildiğimiz olaylarla, nedenini bilmediğimiz olaylar arasında bir ayırım yapmamız gerekir. Ona göre insanlar ancak nedenini bildikleri ve bu konuda upuygun ve doğru bir fikre sahip oldukları ölçüde özgürleşirler. Özgürlük bu nedenselliğin bilincinde olunmasıyla elde edilir. Spinoza Önerme XXIV'nin Kanıtlamasında insanın ancak bilmek bakımından etkin (aktif) olduğunu ve

⁶ Gilles Deleuze, "Spinoza Üzerine Onbir Ders, Çev.: Ulus Baker, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006, s.124

⁷ Deleuze, s. 125

⁸ Deleuze, s.127

⁹ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm, Önerme XXI, s.214

¹⁰ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm, Önerme XXVI Kanıtlaması, s.217

bu nedenle erdemle işlemenin Akıl yönetimine göre işlemek, yaşamak ve varlığı korumaktan başka bir şey olmadığını altını çizer: “Gerçekten bilgiye götürenden ya da ona sahip olmamıza engel olabilenden başka kesinlikle iyi ya da kötü olduğunu bildiğimiz bir şey yoktur.”¹¹

İnsan İnsanın Tanrı’sıdır

“Varlıkta kalma stratejisinin” biri bireysel diğeri de toplumsal gövdede ele alınan iki yönünden söz etmiştik. Spinoza’ya göre, birey kendi varlığını diğerlerinden bağımsız olarak gerçekleştiremez. İnsandaki kendi varlığını koruma ve sürdürme eğiliminin kudreti sınırlıdır. İnsan kendini, kendine özgü ruh-beden paralelizmini ancak bir etkileşimler ağı içerisinde anlar.¹² Birey kendi dışındaki benzerleri ve ona benzer olmayanlar tarafından sürekli olarak etkilenmektedir ve tamamen kendisinin yönetmediği bir dışallığa açıktır. Dolayısıyla tehdit altında bir birey olarak varolur, dış güçlerin gücü ve etkisi altında kalır. Bu nedenlerden kaçış ve onlardan bağımsız olma söz konusu değildir, çünkü insan Tanrı ya da Doğa adını verdiğimiz nedensellikte belirlenmiş bütünsel düzenin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle kişinin diğerlerinden bağımsız olarak kendi varlığını gerçekleştirebilmesi ancak bir yanılısamadır. Hayat bu açıdan bir maruz kalmalar serüvenidir. Her bireyi içine alan etkilemeler, etkilenmeler ağının bireyleri oluşturan kısımları tekrar tekrar kat etmesiyle onlarda fikirler ve imajlar oluşturmasıyla süreç kendini gerçekleştirir.

Spinoza “İnsan insan için bir Tanrı’dır” diyerek En Yüksek İyi’ye ancak bir toplum içinde ulaşabileceğini vurgular. İnsanlar her ne olursa olsun tek başlarına yaşayamazlar, toplumsal hayvan terimine uygun yaşarlar. Spinoza işte bu noktaya çok önem vermektedir; toplum hayatından uzak bir hayat benimseyip bunu tavsiye edenlere ağır eleştiriler getirir; insanların birbirlerine yardım ettiği ve kuvvetlerini birleştirdiği bir hayatı önceler. En yüksek iyiye ulaşmak amacındaki biri bir siyasi toplumda yaşıyorsa engelleri daha kolay aşabilir.¹³ Buna rağmen insanların nadiren akıl düsturuna göre yaşadıklarını, birbirlerine hasetlikle zarar verdiklerini ifade eder. Tüm bu kötülüklerin sebebi de akıl düsturuna göre yaşamamaları, olayların ya da duyguların ardındaki nedenselliği kavrayamamalarıdır.

Akıl düsturuna göre yaşamak nedir? Yani Spinoza birey ve toplum hayatı için ne tür bir ahlak anlayışını benimser? Birey ve toplumun çıkarları bu noktada çatışır mı? Ona göre insanlar *düşünme* ve *yayılm* attribütununun

¹¹ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm Önerme XXVII, s.217

¹² Eksen, s. 18

¹³ Eksen, s.18-19

*Spinoza'da İyi ve Kötünün Conatus (En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta Israr)
Bağlamında Değerlendirilmesi*

sonucu olarak çatışmacı değil, paylaşmacı ve uzlaşmacı bir yapıya sahiptirler.¹⁴ Ancak buna rağmen akıl düsturuna göre yaşamaz ve şeylerin doğasına ilişkin nedensel bilgileri göz ardı ederek düşmanca yaşarlar ve zaten böyle bir yaşam etik dışıdır.¹⁵ Ona göre “şeylerin doğasına ilişkin nedensel bilginin kavranması aynı zamanda en büyük sayıda insanın barış içinde yaşamasının olanağını” sağlar. Etika'nın 4. Kitabı Önerme XXXV'da “İnsanlar yalnız Akıl düsturuna göre yaşadıkları için birbirleriyle daima tabiatça zorunlu olarak uyusurlar” der ve bu Önerme'nin Sonucu'nda “insanlar yalnız akıl düsturuna göre yaşadıkları zaman mutlak olarak özünün kanunlarına göre yaşar ve yalnız bu nispette başka bir insanın tabiatı ile daima zorunlu olarak uyusur” diyerek bu çıkar ortaklığının zorunluluğunu belirtir.¹⁶

Siyaset felsefesi için de büyük önemi olan bu önermenin ikinci sonucunda “her insan kendisine faydalı olan şeyi en fazla aradığı zaman insanlar birbirlerine çok faydalı olurlar. Zira herkes kendisine faydalı olanı ne kadar çok ararsa ve kendi kendisini korumaya ne kadar çalışırsa o kadar erdeme sahip olur” diyerek insan ve toplum yararına ortak bir paydanın zorunlu olarak var olduğunu söyler. Birey sahip olduğu erdemi diğerleri için de istemekle yükümlüdür, yükümlülüğü ise aklın tabiatı dolayısıyladır. Erdem peşinde koşan bir kimse, kendi kendisi için arzu ettiği iyiliği başka insanlar için de isteyecektir.¹⁷

Spinoza'nın bu önermesinin yani insan ve toplum iyiliğinin ortak olması düşüncesinin epeyce tartışıldığı ve günümüzde de tartışılmaya devam ettiği bilinmektedir. Toplumun ferahı, düzeni adına bireyin onlardan farklı istek ve arzularının bastırılması, çoğunluğun iyiliği adına bireyin kısıtlanması günümüz toplumlarında sıkça görülen bir durumdur. Ancak Spinoza'ya göre bu durumda bireyin akıl düsturuna göre davranıp davranmadığı ve olayların nedenselliğini kavrayıp kavrayamadığı tartışılmalıdır: “Erdemin peşinden gidenlerin yüce iyiliği hepsinde ortaktır ve hepsi bundan aynı derecede sevinç duyarlar”.¹⁸ Ona göre insanların ortak bir fayda etrafında buluşması zorlamayla, siyaseten ya da görünüşte değildir, bu bizzat aklın tabiatı dolayısıyladır ve insanın asıl özünden çıkabilecek bir şeydir.¹⁹

¹⁴ Solmaz Z Hünler, Spinoza, Dost Yay., Ankara, 2010, s. 66

¹⁵ Nurten Gökalp, “Descartes ve Spinoza Düşüncesinde Gerçek İyi Kavramı”, Felsefe Dünyası, 2004/2, Sayı 40, s. 35-36

¹⁶ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm, Önerme XXXV, s. 222

¹⁷ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm Önerme, XXXVII, s.223

¹⁸ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm Önerme, XXXVI, s.223

¹⁹Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm Önerme XXXVI Kanıtlanması, s. 223-224

Ahlaktan Etiğe: İyi ve Kötünün Ötesinde

Spinoza'nın Etika'sının dönemi için getirdiği en önemli yeniliklerden biri etik ve ahlak arasında bir ayrım yapmış olmasıdır. Onun birey ve toplum hayatının faydası için öne sürdüğü şey ahlak değil etiktir. Deleuze etiğin ahlakla alıp vereceği hiçbir şeyin olmadığını söyler.²⁰ Ahlakla etik arasındaki fark açıktır: ahlak varoluşu aşkın değerlerle bağlantılıdır, önceden belirlenmiş genel ve nesnel bir ödevi zorunlu kılar. Yani ahlak, Tanrı'nın emir ve yasaklarıyla belirlenen bir dizi yükümlülüklerin oluşturduğu bir sistemdir. Spinoza ise bunun yerine doğa, bilinç, beden, tutkular, duygulanışlar ve nedenselliğin iç içe olduğu bir etiği koyar. Bu noktada, eğer bir yerde emir ve yasak varsa orada yargılama da vardır. Bu açıdan ahlak bir yargı sistemidir. Bir yargı sistemi de zorunlu olarak bir Yargılayıcı gerektirir. Yargılayan önceden belirlenmiş yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda bireyi sorgular, denetler. Bunu da varlığın üzerindeki güçle yapar.²¹ Etik ise bir yargı sistemi olamaz. Geleneksel ahlakta aşkın güçlerce belirlenen iyi-kötü ayrımının yerini birey ve toplum için yararlı ve zararlı ayrımı almıştır. Önerme XXIV'nin Kanıtlanmasında *"Mutlak olarak erdemle işlemek kendi tabiatının kanunlarına göre işlemekten başka bir şey değildir"* denmiştir. Burada dikkat edileceği üzere erdemle davranmanın aşkın bir emre göre değil kendi tabiatının kanunlarına göre davranmakla mümkün olacağı vurgulanır. Spinoza bu önerme ile geleneksel ahlak anlayışında başat rol üstlenen insan davranışlarına yönelik aşkınsal düşüncüyü yıkararak, insan tabiatının ve duygulanışlarının önceliğini ve önemini ortaya koyar. Geleneksel ahlak anlayışlarının erekselliği yerine nedenselliğini önceler. Evrendeki her şey gibi insanın tüm istek, hırs ve tutkuları yani hayatını aşağı çeken veya yücelten duyguları bir nedenselliğe tabidir. Burada dikkat etmemiz gereken bir diğer nokta bu önermenin pratik hayata yansıyan yönüdür ki bu birey ve toplum hayatı için fevkalade sonuçlar doğurabilecek bir yöndür. İnsan davranışlarının ve duygularının nedenselliğini kavradığında onlara hükmedebilir, onları değiştirebilir, yönlendirebilir, fayda ve zarar açısından devamını sağlayabilir ya da ortadan kaldırabilir.²² Bunlar üzerinde hakimiyet kurmanın yolu eleştirmek, şikayet etmek değil onları ortaya çıkaran nedenleri bilmek ve kontrol altına almaktır.²³ Ancak eğer bu davranışların ve değerlerin salt aşkın bir kaynağı olduğu kabul edilirse onlar üzerinde herhangi bir hakimiyeti olamaz. Onları sorgulamadan sadece yerine getirmekle yükümlüdür, bu da insanın kendi

²⁰ Deleuze, s.123

²¹ Deleuze, s.127

²² Gökalp, s. 35-36

²³ Moris Fransez, Spinoza Zen Bir İç Özgürlük Arayışı, Spinoza Günleri, Bilgi Üniv.Yay., s.129; Hünler, s.77

tabiatını bir anlamda hiçe sayan bir itaate götürür. Buradaki itaatin son derece edilgen bir itaat olduğu ortadadır. Spinoza'da ise etik ilk bölümlerde vurguladığımız üzere varlığı sürdürmenin, güç ve kudretini artırmanın ve yetkinleştirmenin biricik yoludur. Geleneksel bir ahlak anlayışının bu *conatusu* sağlayamayacağı açıktır. Spinoza'nın etiğinin bir tür "kendini gerçekleştirme" etiği olduğunu ifade etmiştik, onun etiğinin bu yönü etik ve ahlak arasında yaptığı bu ayrımla daha da belirginleşir.

İyi-kötü tartışmasına etik ve ahlak ayrımının belirginleştiği bu noktadan devam edebiliriz. Onun etiğinin yerine getirilmeleri zorunlu, önceden belirlenmiş iyi-kötünün ötesinde olduğu ve ahlaki bir problem olarak ele alınmadığı ortadadır. Peki o halde Spinoza'ya göre iyi ve kötü nedir, neye göre belirlenir? Dahası artık bu noktadan sonra iyi ve kötüden bahsedilebilir mi? Bu sorular bizi yine dönüp dolaşıp onun *conatus* analizine getirir. Etik eğer hem bireysel düzlemde hem de toplumsal düzlemde aklın rehberliğinde yaşayan insanlar için En Yüksek İyi'yi bulmanın tek yoluysa iyi ve kötü de bu yolu açan ve engelleyen şeyler olarak değerlendirilir. Öyleyse insan için "iyi nedir?" sorusuna Spinoza'nın cevabı, insanı sevince, huzura götüren, varlığını sürdürmek için güç ve kudretini arttıran şeydir. Kötü de onun varlığının bütünlüğünü bozan, onu güçsüzleştiren, mutsuz kılan ve En Yüksek İyi'ye ulaşma yolunda önüne engeller çıkaran şeylerdir.²⁴ Spinoza felsefesinde bu açıdan duyguların merkezi bir rolü vardır.²⁵ İşte duyguların etik anlayışındaki hayati rolü tam da burada kendini göstermektedir. Sevinç ve üzüntü "Varlıkta kalma ısrarı"nı belirleyen iki büyük dinamik olarak değerlendirilir. Duygular bu noktada etik açısından etkin (*actio*) ve edilgin (*passio*) duygular olarak ayrılır. Duygunun edilgin (*passio*) hali zihnimizin edilgin bir şekilde katlandığı, maruz kaldığı bir durumdur.²⁶ Bu edilgin halden etkinliğe, aksiyona çevrilebilen duygular ise yaşamı diri tutan, edim üreten duygulardır ve bunların iyi ve kötü ile sıkı bir bağlantısı vardır: "İyi ve kötü bilgisi, haklarında şuur sahibi olmamız bakımından sevinç veya keder duygulanışından başka bir şey değildir." Önerme VIII'da ve bu önermenin Kanıtlamasında yazıldığı üzere "Varlığımızın korunması için faydalı veya zararlı olan yani işleme, etki gücümüzü arttıran ya da eksiltten, ya tamamlayan ya indiren şeye iyi ya da kötü diyorum, bir şeyin bizi sevinç ya da kederle duygulandırması bakımından biz ona iyi veya kötü deriz; ve böylece iyi ve kötü bilgisi ya sevinç ya keder fikrinden başka bir şey değildir..." demiştir ve buna göre iyi ve kötü hakkındaki bir bilgi, hakkında şuur edinmemiz bakımından, duygulanıştan

²⁴ Arne Naess, Friendship, Strength of Emotion, and Freedom in Spinoza, Festschrift Section Volume 22, Number 1, 2006, s.116

²⁵ Robert C. Solomon, True to Our Feelings, Oxford University Press, 2007, s. 131

²⁶ Jerome Neu, "Emotions and Freedom", Thinking About Feeling, Edited by Robert C. Solomon, Oxford University Press, 2004, s.177; Hünler, s.58-59

başka bir şey değildir.²⁷ Ona göre insana yaşam duygusu veren, onu mutlu eden ve bu sayede varlığını en iyi şekilde devam ettirme güç ve kudreti sağlayan sevinç duygusu mutlak olarak iyidir. “Sevinç hiçbir zaman doğrudan doğruya kötü değildir, fakat iyidir, keder ise tersine doğrudan doğruya kötüdür”.²⁸

Sevinç bizim de bizzat yaşadığımız ve kendimizde birebir gördüğümüz üzere bedenın işleyiş gücünü artırır ve daha iyi bir yaşam için “bir şeyler yapma arzusu” verir. Spinoza’da özü edime dönüştürmenin etiğın önemli yönlerinden biri olduğunu ifade etmiştik. İşte sevinç de insan hayatının yetkinleşmesi için iyi fiiller yapma arzusunu sağlar.²⁹ Ve bunun tersi olarak keder duygusu ise beden için iyi değildir ve onun işleyiş gücünü azaltır. Deleuze Spinoza’da iyi ve kötüyü anlamının aslında hiç de zor olmadığını söyler: “Kötü, kötülük, anlamak hiç de zor değil, kötü, bir karşılaşmadır. Sizinkiyle kötü karışan bir bedenle, bir cisimle karşılaşmadır”.³⁰ Pratik edimlerimizde de bunu anlamak güç değildir, ilişkilerimizi, günlük hayat ritmimizi bozan, dağıtan, hayatımız için faydalı bir şeyler yapma konusunda gücümüzü ve azmimizi azaltan şey kötüdür. Burada geleneksel ahlakın iyi ve kötüsüyle Spinoza’nın iyi ve kötüsü arasındaki farka dikkat çekmek istiyoruz. Geleneksel ahlak anlayışında bir şeye iyi ya da kötü demek için aşkın bir gücün onun üzerindeki iradesini belirtmesi gerekiyordu, herhangi bir şey benim işleyişimi bozsa da eğer bu aşkın güç ona “iyi” dediyse o iyidir. Spinoza’da ise gördüğümüz üzere bireyin zihni, bedeni ve özellikle duyguları felsefe tarihinde belki de hiç olmadığı kadar hayati bir rol oynar. İnsanın duygulanışları ve istekleri belli olduğundan, duygulanışlarımızın nedensel kökenlerini kavradığımızda neyin iyi neyin kötü olduğunu bilebiliriz.

İyi ve kötünün ahlaki bir problem olarak değil etik bir problem olarak ele alınmasının birey ve toplum conatusu ile bağlantısı hakkında bir diğer noktaya dikkat çekmekte fayda vardır. Spinoza etiğında insanın duygularına nedenlerini bilerek hakim olması, onun yaşamı değiştirebileceği, dönüştürebileceği bir şey olarak görmesini sağlar. Spinoza bu noktada yukarıda bahsettiğimiz gibi insan hayatını aşağı çeken, uyumu bozan ve insanı hayattan koparan düşüncelere karşı çıkmıştı ve bunları mutlak olarak kötü olarak değerlendirmişti.³¹ Ve bunları bilincin nedenleri kavrayamamasından kaynaklanan yanılsamalar olarak görmekteydi. O, bazı geleneksel ve dini algılamaları bu noktada kesin olarak reddetmektedir; özellikle dinlerde varolan çilecilik ve toplum hayatından uzak yaşamayı,

²⁷ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm Önerme VIII ve Kanıtlanması, s.206

²⁸ Spinoza, Etika, Dördüncü Bölüm Önerme XLI, s.230

²⁹ Solomon, s.147; Hünler, s.71

³⁰ Deleuze, s. 24

³¹ Naess, s.117

*Spinoza'da İyi ve Kötünün Conatus (En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta Israr)
Bağlamında Değerlendirilmesi*

uzlete çekilmeyi tavsiye eden düşünceleri çok ağır bir dille eleştirmektedir. Üzüntüyü artıran, insanı hayattan koparan şeyler hayatı yanlış değerlendirmenin, olayların nedenini kavrayamamanın ve kişinin hayatını başkalarının iradesine bırakmasına sebep olmaktadır ki bu da onun çok önem verdiği varlığı güçlendirme, yetkinleştirme arzusuna karşıttır.³² Bu yüzden O, hayatı küçümseyen, azımsayan tüm değerleri kesin bir dille reddeder; keder, acı, kin, tiksinti, korku, umutsuzluk, acıma, kızgınlık, kıskançlık, aşığılama, pişmanlık, iğrençlik, utanç, yerinme, öfke, intikam, zulüm, harislik, hırs, kin gibi insan yaşamını köleleştiren izlenimleri ve bütün duyguları, duygulanışları nedenselliğin en ince ayrıntısına kadar bütüncül bir Tanrı-Doğa anlayışı içinde çözümleyerek irdeler.³³ Spinoza bu çözümleme ile insanın duyguları üzerindeki yanlış değerlendirmeleri yıkararak onu bunların köleliğinden kurtarmak ve insanın onlar üzerinde egemen olduğu bir yaşam kurmak amacındadır.³⁴ Duyguların nedeni kavrandığında o duygunun ya da tutkunun köleliğinden çıkma olanağı elde edilmiş olur.

Spinoza'da insan doğasının nedensel bir zorunluluğu olduğu açıktır. Buna bağlı olarak da iyiliğin ve kötülüğün tek başına anlamı yoktur, yani onlar aşkınsal bir anlam taşımazlar. Onlar ancak bireyin kendi bedeniyle, doğasıyla ilişkisi içinde bir anlam kazanır. Bireyin doğasıyla uyuşan ve uyuşmayan yani sonuç olarak ona faydalı veya zararlı olan şeyler olarak anlam bulurlar. Deleuze'a göre Spinoza bu bakış açısından *iyi* ve *kötünün* yerine *yararlı* ve *zararlıyı* geçirmektedir. İyi ve kötü bu nedenle herhangi bir nesneye ait değildir, bir tür düşünme tarzlarıdır. Bir şey tabiatımızla uyduğu, yaşam gücümüzü arttırdığı oranda iyidir. Deleuze'e göre Spinoza için biz bir şeyi iyi olduğu için değil, o şeyi istediğimiz ve kendimize fayda sağlayacağını düşündüğümüz için iyidir: "(...)tek ve aynı şey aynı zamanda hem iyi hem kötü, hem ilgisiz olabilir. Örneğin musiki melankolik için iyidir, taşkın mizaçlı için kötüdür".³⁵ Daha önce de vurguladığımız gibi Onun için iyi insan ilişkilerini kendi doğasının özüne, yararlı olacak biçimde ve uygun olanlarla kurmaya çalışan "özgür", "akıllı", ya da "güçlü" insandır. Kötü insan ise karşılaşmalarını keyfiliğe bırakan, onlardan yalnızca etkilenen ve bu konuda yakınan, suçluluk duyan "kötü", "zayıf" ya da "budala"dır". Bu kimse olayların sonuçlarından her defasında rahatsızlık duysa bile hep yakındığı şeyin aynısını yapacaktır.

Spinoza'nın etiğinde insan bedeni, duygulanışları ve tutkularının nedensellikleri sorgulanarak onların değiştirilebilir, yönlendirilebilir,

³² Fransez, s.133

³³ Neu, s.174

³⁴ Naess, s.119, Kılıç, 168-169

³⁵ Spinoza, Etika, s.199

dönüştürülebilir olduğu ve bu amaç için gösterilen çabanın da zaten erdemin kendisi olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. Giriş bölümünde de vurgulandığı gibi, insanın en iyi şekilde varlıkta kalma ısrarıyla ilişkili edimler, maruz kalınan olaylar karşısında suçun veya sorumluluğun başkalarına yüklenmesine mahal bırakmamakta ve bir tür kendini gerçekleştirme etiğinin temelini oluşturmaktadırlar. Yargının ve yerginin ötesinde olan bu etik, iyi ve kötüyü salt aşkın değerlerin etiklediği şeyler olmaktan çıkarıp bizzat insanın fiilleriyle ilişkilendirmesi açısından, işlevsel bir niteliğe sahiptir. Bu işlevsellik, bireye kendini gerçekleştirme konusunda bir başkasına devredemeyeceği sorumluluklar yüklemektedir. Erdemin özü de bu sorumluluklar konusunda gösterilen çabadır.

KAYNAKÇA

- Deleuze, Gilles, Spinoza Üzerine Onbir Ders, Çev.: Ulus Baker, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2004.
- Eksen, Gaye Çankaya, “Spinoza’da Etik-Siyaset İlişkisi Üzerine”, Spinoza Günleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, ss.17-29
- Fransez, Moris, *SpinoZen “Bir İç Özgürlük Arayışı”*, Spinoza Günleri, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, ss.125-139
- Naess, Arne, “*Friendship, Strength of Emotio, and Freedom in Spinoza*”, Festschrift Section Volume 22, Number 1, 2006.
- Hünler, Solmaz Z., Spinoza, Dost Yay., Ankara, 2010.
- Gökalp, Nurten, “*Descartes ve Spinoza Düşüncesinde Gerçek İyi Kavramı*”, Felsefe Dünyası, 2004/2, Sayı 40, ss.18-40
- Kılıç, Sinan, “*Geleneksel ve Ahlaki Bir Yargının Ötesinde Spinoza’nın İyi-Kötü ve Nedensellik Problemlerini İrdeleyişi*”, Kaygı/ Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi 9 (2007): 163-173.
- Neu, Jerome, “*Emotions and Freedom*”, Thinking About Feeling, Edited by Robert C. Solomon, Oxford University Press, 2004.
- Spinoza, Benedictus, Etika, çev. H. Z. Ülken, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2011.
- Solomon, Robert C., True to Our Feelings, Oxford University Press, 2007.